

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Újszászy Kálmán:

A honismereti munka jellegéről

1. Ha a *honismeret* – ahogy a Magyar Nyelv Értelmező Szótára megfogalmazza: „valamely hazai tájegységre vonatkozó biológiai, néprajzi, nyelvi, irodalmi, történeti és egyéb ismeretek összessége”, akkor a honismereti munka ezeknek az ismereteknek összegyűjtése, feldolgozása, a szükségnek megfelelően publikálása vagy legalább publikussá, hozzáférhetővé tétele. A honismeret tehát nem helytörténet, mert ez – ugyancsak az Értelmező Szótár megfogalmazásában – „valamely város, helység vagy hely múltjának ismertetése, tudományos feldolgozása”, hanem ennél jóval gazdagabb, tágabb, a mindenkori jelent is magában foglaló ismeretanyag. A honismeret egyáltalán nem pusztán emlékek gyűjtése; a múlt mellett a jelen ismeretét is magában foglalja, tartalmazza. Voltaképpen ez a hangsúlyos az anyagában. Sőt, a honismeret olyan ismeretanyag, amely a jövőt is meghatározza, elének vetíti; ebben van egyfajta társadalmi, politikai jelentősége. A honismeret nem önálló tudomány a tudományok sorában, hanem tudományos értékkel bíró ismeretek csoportja, amely ismeretcsoporthoz az a település, táj határoz meg, amelyre vonatkozik. Viszont a honismereti munka mindig a tudományosság, de legalábbis a tudományos felhasználhatóság igényével végzett tevékenység. Mint ilyennek megvan a sajátos módszere, és éppen az ehhez a módszerhez igazodás, ennek szem előtt tartása, ennek igénylése és megkövetelése teszi munkájának eredményeit tudományos értékűvé még akkor is, ha nem szakemberek dolgoznak vele, sőt akkor is, ha iskolás gyermek munkája az.

2. S ezzel már el is jutottunk feladatunkhoz, a honismereti munka jelentőségének felvázolásához. Magunk részéről – és ez talán első hallásra meglepőnek tűnik – a honismereti munkában legjelentősebbnek azt a hatást tartjuk, amelyet a honismereti ismeretanyag összegyűjtése, rendezése, ez a feltáró, kutató, módszerességgel végzett munka magára a *honismereti munkásra* gyakorol. Azt jelenti ez, hogy a honismereti munka és a munkában szerzett ismeretanyag első sorban magát a munka végzőjét gazdagítja ismeretekkel. Mégpedig olyan ismeretekkel, amelyek mellett, hogy feltárják a kutatott települést, hozzá is kötnek bennünket. Lassan de biztosan olyan szálak fűződnek a honismereti munka során a munka végzője és a település között, amelyek *csak* ennek a munkának során jelentkezhetnek, és amelyek nélkül csak a település felszínén és nem benne gyökerezve lehet élni. Annak is, akinek nemzedékek során itt laktak az elődei, és annak is, aki hivatalánál fogva jelentős szerepet tölt be a település életében. Szinte észrevétlenül fonódik össze a honismereti munkás élete, énje a kutatott településsel, és ötvöződik annak múltjával, jelenével. És mivel a településnek élete eltérhetetlen szálakkal fonódik egybe a közelebbi és távolabbi táj, sőt az ország, a haza, a „hon”, a nép életével, ismeretei ennek megfelelően tágnak, ezeknek múltja, jelene is beleszövődik életébe.

Ha csupán ennyi történnék a honismereti munkással munkássága (és nem passziója, hobbija!) révén, már a személyiségnek ilyen gazdagodásáért is érdemes mennél többeknek ebbe a munkába bekapcsolódnia. Ám a honismereti munka nemcsak formája végzőjét, hanem képessé is teszi a honismereti problematikával rokon, annak körébe sorolható kérdések, ügyek, gondolatok, tervek érzékelésére, munkálására. A konkrét, a valóságos életet kutató munkája nemcsak fogékonnyá, hanem érdekeltté is teszi minden olyan, az egész társadalmat érintő kérdésben, amelyet kicsiben, a saját, vizsgált területén, településén belül is megismert. Felelőssége támad a helyben megismert problémák nyomán a hasonló országos gondok, problémák iránt, és – s ez a honismereti munka egyik legjelentősebb pozitívuma – ahogy szerzett ismeretei valamilyen formában segítsére, a bajok csökkentésére, a negatívumok megszüntetésére, a pozitívumok erősítésére sarkallják a honismereti munkást vizsgált településén belül, ugyanúgy a felelősség mellett a kötelesség is feltámad benne a segítségre, a szolgálatra a településen kívül, táji, országos,

„honi” viszonylatban is. Óhatatlanul – előbb akarva, nem akarva, később céltudatosan is – azzá válik, ami mind az egyes települések, mind egy táj, mind az ország életében nélkülözhetetlen: a közügyek emberévé, a szó igazi értelmében a *polis*, a „köz” szolgájaként, „politikussá”, aki él s – ha úgy jön – meghal azért, amit csinál.

3. Folytathatnám tovább a honismereti munkának ezt a személyiséget formáló, sokszor átformáló és ezzel a közösségnek a közügyek munkálására képes munkásokat, a szó legátfogóbb értelmében vett „kádérokat” produkáló hatását. Ehelyett azonban arról kell, továbbmenve szólnom, hogy mi a jelentősége a honismereti munkának abban a *településben*, amelyben történik, azon túl is, hogy „aktívákat” teremt számára.

A felelet erre a kérdésre legegyszerűbben így fogalmazható: tükröt tart eléje, azaz megmutatja: ez voltál, és ez vagy. Így léteztek, ilyen környezetben, ilyen munkával, ilyen életszínvonalon éleid, és így élsz te most. Így beszéltek, daloltak, művészkedtek, írtak, tanultak – új és új formákat keresve – a múltban, s így beszélsz, dalolsz, írsz, faragsz, festesz, képezed magad most. Így építkeztek, laktak, táplálkoztak, ezek volt azok az erkölcsi, társadalmi normák, amelyeknek fegyelmező hatása alatt éltek az atyák, s így építkeztek, laktok, cselekesztek, ilyen a világotok most.

S mindezt nem azért tárja fel a honismeret, hogy a település csupán ismerje mindezeket, tudja, minek örüljön, mire legyen büszke, min bánkódjék, mit szégyelljen múltjában vagy jelenében, hanem azért, hogy tudja, honnan kell továbblépnie, netán hová kell visszatérnie, ha nem zsákutcába akar kerülni, hanem előbbre, többre, jobbra, értékesebbre akar törni. Ezért nélkülözhetetlenek egy közösségnek s különösen a közösség vezetőinek, ha csak töredékeiben készültek is el, a honismereti kutatások, feltárások eredményei, és ezért nélkülözhetetlen, hogy ezek az eredmények nemcsak összegyűjtve, hanem minél nagyobb mértékben kutathatóan, azaz felhasználhatóan – ami egyet jelent azzal, hogy segítően, ösztönzően – rendelkezésére álljanak.

4. Csak így, kutatható állapotban, veszi ezeknek hasznát – és ebben van egy harmadik jelentősége a honismereti munkának – a *tudományos kutatás*. Alig van ugyanis a tudományoknak olyan területe, amelyik nélkülözhetné a honismereti kutatás során feltárt eredményeket. Szükségük van ezek egészére vagy valamely területére a szaktudományoknak, de különösen szükség van a történeti tudományoknak. Az agrártörténet, a népiségtörténet, a nemzet története, az irodalom-, a nyelv-, a művelődés-, az oktatás-, az ipartörténet, az archeológia, etnográfia, szociográfia – és folytathatnám tovább – mind azokra az ismeretekre kell hogy épüljön, amelyeket az állandó, a rendszeres és módszeres honismereti munka tár fel. Ha ezeknek figyelembevétele nélkül dolgozik, nem meggyőző, objektivitásában nem megbízható, s veszélyben van a valóság, az igazság érvénye. Ha pedig a szaktudományok művelői azért kényszerülnek a valóságra támaszkodás helyett feltevésekre, hipotézisekre hagyatkozni, mert nincs adva nekik az a „nyersanyag”, ami munkájuk, tudományos megállapításaik valóságértékét biztosítja, az esetek többségében annak is a következménye, hogy nincs országosan megszervezve, és még csak sporadikusan, elszórtan jelentkezik a honismereti munka. Pedig az épülethez nem elegendő a terv, a váz; téglák, panelek is szükségesek hozzá. Ezeket nyújtja, produkálja a honismereti kutatás. Ebben van praktikus hasznán túl a tudományos jelentősége, és ezért lesznek művelői a tudományos kutatás nélkülözhetetlen munkatársai.

Ahogy a honismeret, mint ezt már említettük is, nem önálló tudomány, a honismereti munka sem azzal a céllal dolgozik, hogy szaktudóssá legyen; de igenis azzal az igénnyel, hogy munkájának eredményei tudományos értékűek, a tudományokba beépíthetők legyenek. S ilyenek is lesznek, amint ezt már szintén érintettük, ha munkájukat a kutatás módszerének megfelelően végzik. Ez menti, védi meg őket mindattól, hogy munkájuk a hobbi kategóriájába soroztassék, mind pedig attól, hogy a munkás és a munka eredménye a dilettánság jegyeit hordozza magán.

(Újszászy Kálmán: *Gondolatok a honismereti munka jelentőségéről*. 1978., részlet. Újszászy Kálmán emlékkönyv. Bp.–Sárospatak, 1996. 257–259. Old.

A honismeret tartalmáról egy szöveggyűjtemény ürügyén

1. Az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Történelemtudományi Intézete 1999-ben adta ki *Honismereti Szöveggyűjtemény* címen 332 oldalas antológiáját dr. Misóczki Lajos válogatásában és szerkesztésében. Úttörő vállalkozás ez, mert mint a szerkesztői előszó is megállapítja: „A hazai felsőoktatásban ezzel a szöveggyűjtemény jegyzettel elsőként kapnak kézbe hallgatóink a honismeret egészét átfogó segédkönyvet”. A kötet műfaji meghatározásában a „jegyzet” szó arra utal, hogy azoknak a történelem szakos tanárjelölteknek szánták, akik speciális stúdiumként tanulják a honismeretet, egyébként azonban a szöveggyűjtemény kritériumainak felel meg a könyv. A válogatás egyfelől a tárgyismeret bővítését tűzte ki célul, másfelől nevelő hatásra törekszik, hogy a leendő tanárok „magyarságtudata-nemzetudata erősödjön.” Fölfedezhető az a szándék is, hogy a szövegek fölhasználhatók legyenek a Nemzeti Alaptanterv hon- és népi ismereti, valamint az ember és társadalom kérdéseivel foglalkozó műveltségterületein. A kötet két fő részre tagolódik. Az első címe: „*Honismeret, nemzetismeret – 1100 évünk*”, és a honfoglalástól az államalapítás millenniumáig csaknem 200 oldalas válogatást ad történeti, irodalmi, művészeti tárgyú írásokból. A másodiknak ezt a címet adták: *Honismeret – mozgalom és elkötelezettség*, s 1961-től 1999-ig mutat be dokumentumokat a hazai honismereti mozgalom útjáról 126 oldal terjedelemben.

A szövegválogatás nehéz mesterség. Aligha van olyan antológia, amelyet ne lehetne kritizálni néhány bekerült vagy kimaradt szemelvény miatt, vagy föl ne lehetne vetni az arányossággal összefüggő kételyeket. A recenzens akkor jár el korrekt módon, ha a szerkesztői koncepcióval veti össze a megvalósult gyűjteményt. Jelen esetben tehát az a kérdés, hogy a történész tanárjelöltek megfelelő írásokkal találkoznak-e ahhoz, hogy a honismeret fogalmáról képet alkossanak. Erre a kérdésre igennel lehet válaszolni, bár a szerkesztőnek a honismeret fogalmaköréről alkotott felfogását – tételek definíció híján – csak közvetve tudjuk megismerni. Épp a leendő tanárok érdekében lett volna hasznos az alapfogalmak tartalmi tisztázásával kezdeni, s akkor nyilvánvalóvá lenne, hogy mi az alapvető különbség egy történelmi és egy honismereti szöveggyűjtemény között.

Nem a szerkesztő bírálataként mondom ezt, hanem a honismeret értelmezésének tág lehetőségei, egymástól némiképp eltérő változatai miatt. Van akinek a honismeret a szűkebb pátria vizsgálatát jelenti – ebben az esetben a szöveggyűjteménynek a régiók sajátosságait, a helyismereti irodalmat kellene bemutatnia. Mások a honismereten valamilyen komplex szemléletmód érvényesülését értik – ezért a szöveggyűjteménybe nem csupán történelemtudományi értékű szemelvényeket válogatnának, hanem irodalmi, művészettörténeti, földrajzi, néprajzi, természettudományi jellegűeket is. Misóczki Lajos ez utóbbi értelmezéshez hajlik, ezért válogat szívesen verseket a történeti leírások, elemzések közé, s képviselteti a természetleírást is. De nem feledkezik meg azért az ún. helyismeret fontosságáról sem, hiszen például a millennium időszakát városleírásokkal idézi meg, s szerepelteti a helytörténetírás néhány klasszikusát Bél Mátyástól Kósa László és Filep Antal magyar kistájakat és népcsoportokat bemutató munkájáig.

A szöveggyűjtemények másik alapvető dilemmája az, ragaszkodjunk-e teljes szövegekhez, vagy elégedjünk meg kiragadott részletekkel. Az egri gyűjtemény előnyben részesíti az utóbbit, mert fontosabbnak érzi a változatosságot, mint a teljességet, s a rendelkezésre álló terjedelm korlátai között minél több színt szeretne fölmutatni. Az természetes is, hogy Anonymus gesztáját nem közli a maga teljességében, nehéz azonban elfogadni a megcsonkított lírai szövegeket. Janus Pannonius hétszer hatsoros költeményéből (Búcsú Váradtól) 18 sort ragadtak ki, s csak az utolsó szakasz van meg teljes terjedelmében. (S hiányzik a fordító megnevezése.) Petőfi Magyar vagyok című költeményéből a második és a negyedik szakasz maradt ki; József Attila Hazám című szonett ciklusának első darabja hiányzik, s így nem teljes e művek szerkezeti íve, csorbul a mondandója. Igazi nyereséget akkor érzünk, ha új témákra, nézőpontokra, üzenetekre bukkanunk. Ezért a közismert s minden kézikönyvben, tankönyvben megtalálható, többnyire könyv nélkül tudott klasszikus alkotások (mint a Nemzeti dal, a Himnusz, a Szózat) helyett hasonló mondanivalójú, kevésbé elérhető műveket érdemes keresni. Vannak ilyenek ebben a

kötetben, s ez a szerkesztő eredményes fáradozásának, szövegválogató izlésének szép bizonyítéka, de talán még bátrabban nyúlhatnánk a feledésbe ment értékek után.

A szöveggyűjtemény első részében vitathatatlan vonzerő a kiválasztott szemelvények tartalmi és stílusi értéke. Kiváló tudósok, írók, politikusok gondolatait olvashatjuk, akikre valóban érdemes odafigyelni, üzenetükről elgondolkodni. Ezeknek tartalmassága ellensúlyozza néhány törvényszöveg kiemelt részletének sutaságát. Például nem mond semmi érdemlegeset Trianon lényegéről és következményeiről az 1920. évi XXXIII. törvénycikknek a 179. oldalon közölt néhány sora.

A szöveggyűjtemény második része az 1961 után – a Hazafias Népfrent égisze alatt – kibontakozó honismereti mozgalom dokumentumait tartalmazza. Ha a mozgalmat ettől a határponttól számítjuk, akkor el kell ismernünk: szerencsés kézzel válogatott a szerkesztő, mert a rendelkezésre álló hatalmas anyagból – elég, ha csak a Honismeret című folyóirat harminc évfolyamának közleményeire utalunk – sikerült olyan mozaikképet összeraknia, amelyben látható a honismereti tevékenységnek szinte minden színe és formája. Ami hiányzik, az a mozgalmá szerveződés előzményeinek és feltételeinek dokumentálása.

2. Ha fölvetődtek is bennem kifogások, zavartalan érdeklődéssel olvastam e kötet szemelvényeit, el-elgondolkodtam egyiknél-másiknál, hogyan is szemléltetném velük nemzetismertünk valamely jegyét. Össze kellett állítani, ki kellett adni ezt a honismereti szöveggyűjteményt ahhoz, hogy szembenézzünk a szerkesztés legfontosabb kérdéseivel. Már csak ezért is elismeréssel és köszönettel tartozunk Misóczi Lajos főiskolai tanárnak, a honismeret kiváló szakértőjének. A gondolatok, amelyek bennem támadtak e kötet olvasása közben nem kisebbíteni akarják a szöveggyűjtemény jelentőségét, hanem épp a tanulságait keresik.

Az egyik alapvető gondolat – amelyet nem kerülhetünk meg – a következő: nemzetünket akkor ismerjük igazán, ha minél több vonatkozásban jelenik meg a *hon* fogalmának jelentéstartalma. Benne él ugyanis a táj, a nép, az egyének és a közösségnek más egyénekhez és közösségekhez való viszonyulása, a történelmi sors, az ebből fakadó tudat és érzelem, a szellemi alkotások világa, az életünket szabályozó hagyomány- és szokásrendszer, a bennünket körülvevő természeti környezet. S ha így van, akkor a hon megismerőjének is a maga összetettségében kell látnia a fogalmat, így kell bemutatnia, feldolgoznia, értékelnie.

A másik gondolat ebből következik, s a *honismeret* mibenlétére vonatkozik. A magam felfogása szerint a honismeret jelentéstartalma két nagyobb mezőre osztható. Elsődlegesen jelenti ugyanis a hazára, valamely tájegységére vagy településére vonatkozó *ismeretek* összességét. Másodlagosan azonban, mint *tevékenységet* definiálhatjuk, amely a szülőföld, a lakóhely, a táj, a természeti környezet, a szűkebb és tágabb haza, a benne élő embercsoport társadalmi és szellemi alkotásaival való megismerkedést tűzi ki célul; a megismerésnek sokirányú, változatos gyakorlatán alapszik, s alapfokú tudományos feltáró, értékőrző munkával társul. Ezáltal az ismeretkincs gyarapításán túl a honismeret hozzájárul a nemzeti, nemzetiségi azonosságtudat erősödéséhez, a hagyományok ápolásához, s a tartalmas, cselekvésre kész lokálpatriotizmus ébrentartásához. Ha ezt a kettős jelentést elfogadjuk, akkor a szöveggyűjteménynek nemcsak ismereteket kell nyújtania, hanem be kell mutatnia azt az utat is, amelyet a nemzeti önismeretünk érdekében – gyakran éles viták formájában, s keserű tapasztalatok alapján – megtettünk, továbbá azokat a törekvéseket, és gyakorlati teljesítményeket, amelyek a nemzettudat alakulását befolyásolták. Széchenyi, Ady, Németh László s más gondolkodók magyarságképe ezért megkerülhetetlen.

A harmadik gondolat a honismeretnek, mint mozgalomnak az értelmezésével kapcsolatos. A mai köztudat – s ez a szöveggyűjtemény is – kb. 1961 tájára teszi a kezdőpontot. Annak azonban, aki egyszer a honismereti mozgalom történetét megírja, legalább két fontos feladatot lesz mielőtt az itt közölt, illetve az itt közöltekkel egy időben született többi dokumentumot feldolgozza. Először is meg kell rajzolnia annak a *fejlődésnek az útját*, amely 1961-ig elvezetett. Ebbe beletartozik a cserkészlet keretében végzett honismereti jellegű munka, a falukutatók hatására kibontakozó táj- és népkutatás, Györfly István, Teleki Pál kezdeményezéseinek visszhangja és így tovább. Egy alapos vizsgálat minden bizonnyal azt fogja kimutatni, hogy az 1930-as években alapozódott meg az, amit modern honismeretnek nevezhetünk. Másodjára pedig azt kell számba venni, hogy *mi volt a helyzet* a honismeret terén hazánknak akkor, amikor a Népfrent védnökséget vállalt fölötte. Mozgalmá ugyanis csak azt lehet tenni, amire a társadalomban

igény van, s amihez megvannak a feltételek. Az országos gyűjtőpályázatok rendszere, az iskolai szakkörök tevékenysége, a Néprajzi Társaságnak és a Nyelvtudományi Társaságnak az önkéntes gyűjtőkre és szakkörvezetőkre irányuló ösztönző hatása, a múzeumok patrónusi szerepe, a szakemberek által kidolgozott gyűjtési útmutatók és más tényezők olyan hálózat kialakítását tették lehetővé, ami megalapozta a látványosabb továbbfejlődést. A Népfrontnak nem az a jelentősége a honismeretben, hogy megteremtette azt, hanem hogy keretet biztosított neki és megővta a politikai gyanúsítgatástól.

Kováts Dániel

A „Felkelt a napunk...” millenniumi vetélkedőről

A millenniumi ünnepekre való készülődés jegyében Honismereti Szövetségünk az 1993-ban elindított nemes versengés folytatásaként 1999 szeptemberében közzétette a felhívást a „Felkelt a napunk...” elnevezésű történelmi-művelődéstörténeti játékra. A felhívásra 1409 hazai és 94 határon túli csapat jelentkezett, összesen mintegy 4500 középiskolás diák.

Az első megmérettetést a feladatfüzet megoldása jelentette, amelyben két kérdés helytörténeti kutatómunkát is igényelt.

A 2000. január 10-i határidőre 1108 csapat küldte vissza értékelhetően a megoldást. Közülük 683 csapat érte el a továbbjutáshoz szükséges 100 pontot a lehetséges 158-ból. E csapatok március 25-én mérték össze tudásukat a megyei döntőkön, 19 megyeszékhelyen, a fővárosban és határon túli városokban.

A továbbjutó 125 hazai és 62 határon túli csapat területi döntőn folytatta a nemes küzdelmet, ahonnan 40 csapat jutott tovább.

Az országos döntőre szeptember 15–16-án Esztergomban kerül sor a várban, ahol még van néhány olyan kő, ami Szent István korából való. A 30 hazai és 10 határon túli csapat alapos tudást és felkészülést igénylő versengését szeretnénk élményekben gazdagítani, sikeressé tenni. A felkészüléshez Olvasókönyvet kaptak a csapatok, amelyet Csorba Csaba történész állított össze.

A vetélkedő meghirdetésében a kezdetektől mellettünk áll erkölcsi, szakmai és anyagi támogatásával – meghirdetőként – a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Magyar Nemzeti Múzeum. Jelentős anyagi támogatást kaptunk a Nemzeti Kulturális Alap-program Közművelődési Szakmai Kollégiumától, sokrétű segítséget a helyi intézményektől, közgyűjteményektől, közművelődési intézményektől. És nem utolsó sorban a vetélkedő szervezésében, lebonyolításában – a meghirdetéstől a döntőig – a fő szervező, koordináló munkát a megyei honismereti egyesületek vállalták – együttműködve a művelődési intézményekkel.